

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 332.14:330.1

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.3/13>**Николаєва В.І.**

Донецький державний університет управління

Кочубей Д.О.

Департамент зі зв'язків з громадськістю і регіонального розвитку ПрАТ «Донецьксталь-МЗ»

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МОНОМІСТ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено характеристику, типологію малих і мономіст в Україні, життя яких сконцентровано навколо якого-небудь одного домінантного промислового підприємства. Більшість мономіст відносяться до малих міст. Малі міста мають особливе значення для розвитку поселенської мережі та господарського комплексу України. Головною метою статті є розкриття стану і проблеми мономіст у сучасних соціально-економічних умовах і розроблення етапів, їх змістової характеристики стратегічного планування розвитку мономіст.

Надано характеристику і стан мономіст у сучасних соціально-економічних умовах. Визначено монопрофільність і монофункціональність мономіст і їх головні проблеми. Монофункціональній структурі міста відповідають низька диверсифікація сфер зайнятості населення (однорідний професійний склад), високий рівень безробіття, що переходить у застійне безробіття, громадська пасивність більшості населення, одноманітне культурне життя, незрілість інститутів і відносин громадянського суспільства.

Крім того, автором запропоновано рішення проблем стратегічного розвитку мономіст на практиці в сучасних умовах через розроблення комплексних інвестиційних планів модернізації та трансформації мономіст.

Перелічено основні цілі стратегічного плану розвитку мономіст та етапи управління розвитком соціально-виробничого комплексу цих міст. Запропоновано етапи управління розвитком соціально-виробничого комплексу міста на основі механізму реалізації соціальної відповідальності підприємств і подолання монопрофільної залежності міст. Особливу увагу приділено завданням та інструментам дослідницько-аналітичного етапу. Розроблено послідовність кроків-етапів, їх змістову характеристику стратегічного планування розвитку мономіст.

Таким чином, пошук шляхів диверсифікації економіки мономіст є необхідною умовою забезпечення їх життєздатності на довгостроковий період та основним стратегічним завданням. Розроблення стратегії розвитку монопрофільного муніципального утворення варто здійснювати з використанням стратегічного планування, який передбачає виявлення на основі стратегічного аналізу факторів розвитку території та її можливостей придбати або зберегти довгострокові конкурентні переваги.

Ключові слова: мономісто, монофункціональне місто, монопрофільне місто, диверсифікація, стратегія розвитку, стратегічне планування.

Постановка проблеми. Значну увагу вчених, бізнесменів, експертів, представників владних структур до проблем мономіст можна пояснити передусім тим величезним резонансом у суспільстві, який викликали проблеми цієї категорії міст загалом. Глобальна фінансово-

економічна криза з усією очевидністю виявила ринкову неспроможність економіки багатьох українських міст, передусім монофункціональних, життя яких сконцентровано навколо якого-небудь одного домінантного промислового підприємства.

Більшість мономіст відносяться до малих міст. Малі міста мають особливе значення для розвитку поселенської мережі та господарського комплексу України. Таких міст у країні на початку 21 століття було 350, що становить три чверті від їх загальної кількості. У малих містах проживає приблизно 13% населення України, а з ними пов'язане життя приблизно 20 млн українців. Зазвичай малі міста – це районні центри [1]. Кількість малих міст, що налічується на території окремих регіонів, приблизно однакова – 61–75 малих міст, або 17,4–21,4% від їх загальної сукупності. Найбільше малих міст розташовано у Львівській області – 39, Донецькій – 35, Луганській – 26, Київській – 19, Тернопільській і Вінницькій – по 17 малих міст. На територіях Подільського, Поліського та Степового регіонів у малих містах проживає 1,2 млн осіб, що становить 10–15% загальної чисельності населення регіону. Наприклад, у Донбаському регіоні в малих містах проживає 1,45 млн осіб, або 14,3% населення регіону [2].

Монофункціональність – це ризик завжди й усюди як на рівні підприємства, так і на рівні міста, регіону, країни. Через різке падіння на ринках попиту на продукцію містоутворюючих підприємств їх власникам довелося скоротити обсяги виробництва, відправляти робітників у вимушені адміністративні відпустки, переводити їх на часткову зайнятість, неповний робочий тиждень або зовсім звільняти. Скорочення обсягів виробництва на містоутворюючих підприємствах або їх зупинка (навіть часткова) призводять до паралічу життя міста. Монопрофільність економіки, перекося господарської структури роблять ці міста заручниками одного-двох містоутворюючих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз у науковій літературі найбільш поширеною є функціональна типологія малих міст. У межах цієї типології дослідники виділяють такі типи малих міст: міста-сателіти (міста-супутники), що виконують функцію периферії великих індустріальних центрів; міста-центри сільської округи, що виконують переважно адміністративні функції; мономіста (монопрофільні міста), що склалися на основі одного виробничого підприємства; міста-наукові центри; міста як рекреаційні центри (міста-музеї, міста проведення фестивалів і конкурсів); міста як меморіальні освіти, до яких можна віднести історичні заповідники й релігійні центри [3].

Нині в Україні налічується 65 мономіст, де шахта є єдиним бюджетоутворюючим

підприємством, давно виникла необхідність трансформації вугільних регіонів загалом.

Проблеми розвитку малих міст, у тому числі моно міст, розглядали такі вчені: В. Бабаєв, О. Берданов, О. Бойко-Бойчук, В. Вакуленко, Н. Васильєва, Т. Возняк, Б. Данилишин, А. Доценко, О. Ігнатенко, О. Коваль, Л. Кузьменко, В. Мельник, М. Орлатий, О. Собкевич, М. Солдак, В. Удовиченко, Л. Шевченко, Н. Юрків та ін. Водночас, незважаючи на свою гостроту, проблеми розвитку мономіст залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Головною метою статті є розкриття стану і проблем мономіст у сучасних соціально-економічних умовах і розроблення етапів, їх змістової характеристики стратегічного планування розвитку мономіст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показує аналіз, мономіста – це переважно малі та середні міста, які, по суті, залишаються своєрідними селищами при підприємствах. Унаслідок нетривалості існування як міст монофункціональні міста не змогли реалізувати закладений у них потенціал, не встигли стати справжніми містами ні з огляду на свою економічну базу, ні за якістю міського середовища, ні за образом і якості життя населення.

Монофункціональній структурі міста відповідають низька диверсифікація сфер зайнятості населення (однорідний професійний склад), високий рівень безробіття, що переходить у застійне безробіття, громадська пасивність більшості населення, одноманітне культурне життя, незрілість інститутів і відносин громадянського суспільства. Мономіста характеризується простою планувальною структурою, наявністю однієї або двох промислових зон.

Мале монофункціональне місто – мале місто, спеціалізацію праці економічно активного населення в якому визначають підприємства здебільшого однієї-двох профільюючих галузей економіки, що формують дохідну частину бюджету міста, забезпечують функціонування соціальної інфраструктури та інших об'єктів життєзабезпечення населення [4].

Законодавство України також окремо визначає монофункціональні міста-супутники підприємств з видобування й переробки уранових руд як «адміністративно-територіальні одиниці, спеціалізацію праці населення в яких визначають підприємства, що експлуатують ядерні установки та уранові об'єкти»[5].

Зважаючи на те що сьогодні термін «монопрофільне місто» не є законодавчо визначеною

категорією в Україні, ураховуючи думку багатьох дослідників, монопрофільними містами можна вважати населені пункти, де більшість місцевої робочої сили (за вимірювання в абсолютних цифрах, а також у сукупних внесках у податки та неподаткові надходження) задіяна на підприємствах, які провадять діяльність в одній або максимум двох профільюючих галузях економіки.

Залежно від ступеня спеціалізації монопрофільні міста в Україні поділяють на [6] вузькоспеціалізовані (домінантна галузь становить більше ніж 90% місцевої економічної бази); спеціалізовані (домінантна галузь становить 75–90% місцевої економічної бази); помірно спеціалізовані (домінантна галузь становить 60–75% місцевої економічної бази); неспеціалізовані (домінантна галузь становить менше ніж 60%, але більше ніж 50% місцевої економічної бази).

Сучасні мономіста стикаються з масою проблем, у числі яких – висока екологічна і транспортна напруженість, підвищена щільність і хаотичність забудови, критичний знос об'єктів інфраструктури й дефіцит енергоресурсів. Усі перераховані проблеми вимагають планомірного вирішення, тому міста як дещо замкнуті соціо-еколого-економічні системи все частіше стають об'єктом дослідження представників різних галузей науки [7].

Насамперед моноструктурна економіка міст залежна від економічної успішності містоутворюючих підприємств і кон'юнктури регіонального ринку, а диверсифікація та реструктуризація міської економіки вимагають удосконалення механізму стратегічного управління розвитком мономіст.

Крім того, рішенням проблем стратегічного розвитку мономіст на практиці в сучасних умовах є сукупність інструментів державної підтримки мономіст. Проте в сучасних умовах перед органами місцевого самоврядування мономіст стоїть завдання узгодження інтересів усіх суб'єктів управління, що дасть можливість ефективно розвиватися мономістам. Назріла необхідність довгострокового планування й розроблення стратегічного плану розвитку. Цілі планування:

1. Визначення пріоритетів розвитку мономіст, вибір напрямів диверсифікації їх економіки.

2. Визначення функцій і напрямів діяльності наявних муніципальних служб і знову сформованих органів для реалізації виявлених пріоритетів і муніципальних програм, проєктів диверсифікації економіки мономіст.

3. Залучення широких верств населення до обговорення пріоритетних напрямів розвитку мономіст.

4. Узгодження стратегічного плану розвитку міста з регіональними програмами.

5. Розроблення стратегічного плану й комплексних інвестиційних планів модернізації та трансформації мономіст (далі – КІПМТМ) як інструменту управління соціально-економічним розвитком території.

Доцільно не тільки виділяти в процесі стратегічного управління розвитком мономіст чотири етапи (дослідницько-аналітичний, концептуальний, стратегічний і реалізації й коригування стратегії і КІПМТМ), а й на кожному етапі здійснювати діяльність з розроблення, довгострокового планування заходів, що стимулюють соціально відповідальну поведінку господарюючих суб'єктів і відбір проєктів, спрямованих на диверсифікацію економіки міста.

Пропонуємо такі етапи управління розвитком соціально-виробничого комплексу міста на основі механізму реалізації соціальної відповідальності підприємств і подолання монопрофільної залежності міст:

1. Дослідно-аналітичний: виявлення взаємних очікувань підприємств, населення, міста; оцінка взаємовпливу підприємств і міста; оцінка факторів, що стимулюють і дестимулюють соціально відповідальну поведінку підприємств; аналіз соціальної діяльності підприємств; оцінка соціально-економічного стану міста; визначення можливостей і загроз, сильних і слабких сторін; визначення того, які виробництва, галузі, фірми розвивати в місті й залучати в місто; аналіз інформації та визначення моменту виникнення потреби в управлінському рішенні про диверсифікацію мономіста, визначення, ранжування цілей і завдань прийняття управлінського рішення про диверсифікацію мономіста, а також розробка альтернативних варіантів рішення про вибір напрямку подальшого розвитку мономіст; визначення ресурсів і напрямів їх використання; алгоритмізація процесу управління розвитком міста; оцінка інвестиційної привабливості міста, виявлення чинників, що впливають на розвиток міста, ендогенних та екзогенних факторів та інтересів; визначення стану суспільної свідомості.

2. Концептуальний: розробка концепції розвитку міста: ідеології, місії, візії, візуального бренду, стратегічного вибору (сукупності пріоритетних функцій, виконання яких має забезпечити досягнення головних цілей комплексного соціально-економічного розвитку міста, тобто сукупності ключових

галузей і видів діяльності, що визначені як «полюси зростання»), стратегічних цілей – очікуваних обґрунтованих певних кількісно, якісно і в часі результатів, пріоритетів розвитку, правил формування соціального партнерства підприємств, населення, міста, ролі підприємств і муніципалітету у формуванні соціального партнерства, стандартів соціальної відповідальності підприємств, постановка мети й завдань диверсифікації економіки мономіста; пошук та аналіз стратегічних альтернатив диверсифікації економіки мономіста;

3. Стратегічний: визначення цілей розвитку та методів досягнення цілей, формування сценаріїв формуванні майбутнього стану міста; розробка системи індикаторів соціально-економічного розвитку міста, стратегії розвитку міста і КІПМТМ; формування стратегічних планів економічного розвитку, соціального розвитку, розвитку інфраструктури, розвитку культури, освіти, залучення інвестицій і підвищення інвестиційної привабливості; підготовка й економічне обґрунтування проектів диверсифікації економіки мономіста; відбір інвестиційних проектів диверсифікації на основі критеріїв в програму диверсифікації.

4. Реалізації та коригування стратегії і КІПМТМ: реалізація стратегії, програми диверсифікації економіки мономіста; моніторинг взаємовпливу підприємств і міста; моніторинг соціальної діяльності підприємств; оцінка впливу соціальної відповідальності підприємств на соціально-економічний розвиток мономіста; оцінка рівня задоволення взаємних очікувань підприємств, населення, міста; оцінка ефективності диверсифікації економіки мономіста; моніторинг соціально-економічного стану міста; коригування стратегічних планів розвитку міста; розробка пропозицій щодо коригування програми диверсифікації економіки мономіст. Завдання й інструменти дослідницько-аналітичного етапу надані в таблиці 1.

Для використання на стратегічному етапі пропонуються такі критерії попереднього відбору проектів до програми диверсифікації: відповідність цілей інвестиційного проекту цілям і завданням диверсифікації економіки мономіст, якість підготовки інвестиційного проекту на рівні міжнародних стандартів; відповідність інвестиційного проекту пріоритетним напрямом диверсифікації економіки мономіста; період здійснення проекту; наявність джерел фінансування

Таблиця 1

Завдання й інструменти дослідницько-аналітичного етапу

Завдання	Інструменти
Оцінка якості, рівня життя населення. Визначення соціальних проблем	Оцінка доходів населення, рівня зайнятості тощо. Критерії соціального стану в місті
Оцінка соціально-економічного стану міста	Критерії (індикатори) соціально-економічного стану та розвитку міста
Виявлення проблем функціонування міста	Опитування керівників господарюючих суб'єктів міста, жителів, системний аналіз
Виявлення потреб жителів	Соціологічні дослідження
Визначення іміджу міста	Опитування жителів, інвесторів про емоційно й регіональні уявлення, що впливають із зіставлення ознак міста. Виявлення чуток, вивчення ЗМІ
Визначення профілю міста, визначення того, які галузі й виробництва, які фірми розвивати в місті й залучати в місто, визначення, ранжування цілей і завдань прийняття управлінського рішення про диверсифікацію економіки мономіста	Визначення профілю міста, профільних галузей, привабливості та приживлюваності підприємств для міста. Оцінка відповідності цілей інвестиційних проектів цілям і завданням диверсифікації економіки, визначення відповідності інвестиційного проекту пріоритетним напрямом диверсифікації економіки мономіст. Прогноз соціальних результатів проекту
Визначення ресурсів для розвитку, аналіз їх використання, узгодження наявних ресурсів і потреб у них. Аналіз наявності й використання матеріальних, трудових, природних, фінансових ресурсів міста	Використання територіальних балансів (баланс виробництва й розподілу продукції, баланс грошових доходів і витрат населення, баланси основних фондів, матеріальні баланси, баланси трудових ресурсів, баланси природних активів, фінансові баланси)
Оцінка інвестиційної привабливості міста	Показники оцінки інвестиційної привабливості міста.
Виявлення чинників, що впливають на розвиток міста (зовнішніх і внутрішніх). Виявлення ендогенних та екзогенних факторів та інтересів	Оцінка впливу на соціально-економічний розвиток міжрегіональних корпорацій. Оцінка ендогенних і екзогенних факторів та інтересів шляхом опитування жителів, керівників і працівників підприємств, аналізу узгодженості цільових установок розвитку міста й регіону тощо

та співфінансування проєкту; очікувані економічні результати проєкту, що відповідають вимогам інвестора й міської спільноти; очікувані соціальні результати проєкту, що відповідають вимогам представників міської громади; очікуваний вплив на навколишнє середовище проєкту, на рівні вимог представників міської громади; наявність синергетичного ефекту інвестиційного проєкту з іншими проєктами. Врахування вимог потенційного інвестора виявляє проблему визначення «портрета» потенційного інвестора і його вимог для забезпечення максимального наближення підготовлених проєктів зазначеним вимогам. Стратегічне планування (послідовність кроків-етапів) визначено в таблиці 2.

У процесі стратегічного планування розвитку мономіста пропонується не тільки виявляти й конкретизувати взаємні очікування елементів, оцінювати взаємовплив підприємств і міста у сфері соціального партнерства, а й планувати довгострокові заходи щодо стимулювання соціальної відповідальності підприємств, а також критично відбирати проєкти диверсифікації економіки мономіст.

Висновки. Таким чином, трансформація монофункціональних міст не може забезпечити стійкого розвитку в довгостроковій перспективі навіть при відносно сприятливій соціально-економічній обстановці. Пошук шляхів диверсифікації економіки таких міст є необхідною умовою забезпечення їх життєздатності на довгостроковий період та основним стратегічним завданням. Розроблення стратегії розвитку мономіст в Україні варто здійснювати з використанням стратегічного планування, яке передбачає виявлення на основі стратегічного аналізу факторів розвитку території та її можливостей придбати або зберегти довгострокові конкурентні переваги. Необхідність такого підходу пояснюється сучасними особливостями процесів розвитку монофункціональних міст. Зокрема, успіх розвитку мономіст багато в чому залежить від ефективності муніципального управління, уміння органів влади скоординувати стратегію міста і містоутворюючого підприємства, визначити пріоритети стратегічного розвитку, залучити місцеву громаду до вирішення міських проблем.

Таблиця 2

Стратегічне планування

Назва етапу	Послідовність дій
Організаційний етап	розпорядження мером міста про початок роботи зі стратегічного планування; створення координаційної ради; створення групи стратегічного планування
Аналітичний етап	виявлення проблем і потреб розвитку мономіста (проведення анкетування, круглих столів, аналіз наказів депутатам, висловлених жителями на сходах); проведення стратегічного аналізу (SWOT-аналіз; аналіз потенціалів; оцінка інвестиційної привабливості; аналіз соціально-економічного стану; ретроспективний аналіз)
Етап визначення мети	стратегічний вибір генеральної мети розвитку, визначення місії (щодо зовнішнього середовища); формулювання головної стратегічної мети (щодо муніципального утворення); вибір напрямів диверсифікації; визначення пріоритетних напрямів розвитку (за кожним напрямом повинна бути створена тематична робоча група)
Етап програмування і проєктування	розроблення кожної робочою групою переліку муніципальних цільових програм; розроблення переліку ключових проєктів у рамках кожної цільової програми
Обговорення проєктів стратегічного плану і КІПММ	опублікування проєкту стратегічного плану і КІПММ в ЗМІ; проведення круглих столів і публічних слухань; збір, аналіз, унесення пропозицій і доповнень до стратегічного плану і КІПММ; обговорення на координаційній раді
Затвердження стратегічного плану і КІПММ представницьким органом	винесення плану мером міста на обговорення представницьким органом; обговорення та затвердження плану на засіданні представницького органу; оприлюднення плану в якості офіційного документа
Підготовка стратегічного плану і КІПММ до реалізації	визначення структур, відповідальних за реалізацію стратегічного плану і КІПММ; розробка механізмів реалізації (нормативно-правового, адміністративно-управлінського, формування соціального партнерства, моніторингу тощо); розробка програми реалізації (координація, організація діяльності всіх учасників, управління й контроль)

Список літератури:

1. Козырев П. Выбирайтесь своей колеей! *Дзеркало тижня*. 2008. 12–18 лип. № 26 (705). URL: <http://www.dt.ua/1000/1550/63563/> (дата звернення: 17.03.2021).
2. Зінь Е.А. Регіональна економіка : підручник для студ. вузів. Київ : Професіонал, 2007. 528 с.
3. Возняк Т. Феномен міста. Львів, 2009. 290 с.
4. Про Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2000 № 521 (утратила чинність 18.07.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.03.2021).
5. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2021).
6. Трансформація економіки монопрофільних міст: міжнародний і український досвід : посібник для фахівців з МЕР / Федерація канадських муніципалітетів ; Проект «Місцевий економічний розвиток міст України», 2014. Київ, 2014. 47 с.
7. Овсянникова Т.Ю., Преображенская М.Н. Градостроительная среда как основа городского развития. *Мир экономики и управления*. 2015. № 2. С. 120–131.

Nykolaieva V.I., Kochubey D.O. WAYS OF FORMING THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF MONO-TOWNS IN UKRAINE

The article highlights the characteristics, typology of small and mono-town in Ukraine, whose lives are concentrated at any one dominant industrial enterprise. Mono-towns are of special importance for the development of the settlement network and economic complex of Ukraine. The main purpose of the article is: to reveal the state and problems of mono-towns in modern socio-economic conditions and to develop stages, their substantive characteristics of strategic planning for the development of mono-towns.

The characteristic and a state of mono-towns in modern social and economic conditions are given. The single-industry features and monofunctionality of mono-towns and their main problems are determined. The monofunctional structure of the town corresponds to low diversification of employment (uniform professional composition), high unemployment, which turns into stagnant unemployment, social passivity of the majority of the population, monotonous cultural life, immaturity of institutions and relations of civil society.

In addition, the author proposes to improve the strategic management mechanism of mono-towns development through the development of Comprehensive investment plans of modernization and transformation of mono-towns.

The main goals of the strategic plan for the development of mono-towns and the stages of managing the development of the social and production complex of these cities are listed. The management stages of a social and production complex development of the city on the basis of the mechanism of social responsibility realization of the enterprises and overcoming of single-industry dependence of the towns are offered. Particular attention is paid to the tasks and tools of the research and analytical stage. A sequence of steps-stages, their meaningful characteristics of strategic planning of mono-towns development are developed.

Thus, the search for ways to diversify the economy of mono-towns is a necessary condition for ensuring their long-term viability and the main strategic task. The development of a strategy for the development of a mono-profile municipality should be carried out using strategic planning, which involves identifying on the basis of strategic analysis of the factors of development of the territory and its ability to acquire or maintain long-term competitive advantages.

Key words: *mono-town, monofunctional town, single-industry town, diversification, development strategy, strategic planning.*